

Darko Polšek Stratifikacija

Društvene hijerarhije

Premda su antropolozi često tvrdili suprotno, sva su društva hijerarhijski uređena. Ljudi su hijerarhijske životinje, i imaju izuzetno jak instinkt kojim doživljavaju socijalni status drugih ljudi. Čak i u najegalitarnijim društvima (primjerice u plemenu Kung čija se egalitarnost ogledala u vrijeđanju "velikoga lovca" kako ne bi postao uobražen) i u naoko najegalitarnijim skupinama modernih društava – poput ljevičarskih stranaka, kao što je pokazao R. Michaels svojim "željeznim zakonom oligarhije", vlada hijerarhija moći, ugleda, poštovanja, znanja ili novca. Čini se da je ljudska sposobnost razlikovanja statusa neograničena, a neke su kulture upravo u hijerarhičnosti vidjele oznake civiliziranosti. Pogledajmo jedan primjer iz knjige francuskog povjesničara Emmanuela La Roy Laduriea ("Saint-Simon i dvor Louisa XIV"):

Na čelu kraljevske obitelji bio je naravno kralj (Louis XIV). Potom slijede "sinovi" ili "djeca Francuske", ili "Veliki Dofen", također poznat kao "Monseigneur", sin Louisa XIV, te kraljev brat, "Monsieur", sin Louisa XIII. Potom dolaze "unuci Francuske", sinovi Monseigneura, burgundski knez i kneza od Berryja, te sinovi Monsieura, primjerice Philippe od Orleana, čiji je djed bio Louis XIII. Neposredno ispod unuka Francuske dolaze "prinčevi po krvi", Condé i Conti. Oni su kraljevi rođaci udaljeni nekoliko koljena, jer su i oni, poput Louisa potomci zajedničkog pretka, Charlesa Bourbonškog. Napokon, da zaokružimo kraljevsku obitelj, dolaze bastardi Louisa XIV: knez od Mainea i grof od Toulousea – nelegitimni sinovi Kralja Sunca i Mme de Montespan. Ta se mala skupina, sa svojom hijerarhijom, smjestila naravno iznad "plebejskih" kneževa i podanika... Madame (ili Princeza Palatine) u raznim materijalima aludira na različite simbolične indikatore ranga: je li nekome bilo dopušteno da jede s kraljem; koliko mu je vremena bilo dopušteno da boravi s njim; je li mu bilo dopušteno da mu služe njegovi službenici u monarhovoj prisutnosti, je li mu bilo dopušteno da jaše u kraljevskoj kočiji itd... Uzmimo u obzir da su na katoličkoj misi ljudi obično sjedili, klečali ili stajali ovisno o svojem staležu ili rangu. Od Madame (Princeze Palatine) saznajemo da je njezin sin, knez od Chartresa i budući knez od Orleana, "unuk Francuske" uživao pravo da sjedi u prisutnosti kraljice Francuske i da se vozi u njezinoj kočiji. Ta naoko beznačajna stvar bila je međutim zabranjena "pukim" prinčevima po krvi, Condeu i Contiju. Madame također obraća pozornost životno važnoj temi: koje su se vrste sjedala mogle koristiti u kojim okolnostima: foteljama nasuprot stolicama sa naslonima odnosno jednostavnim stolicama bez naslona: "Kralj nije bio sklon nikakvim kompromisima kada je bila riječ o ceremoniji. Vojvoda od Lorrainea je inzistirao da mu se da pravo da sjedi u fotelji u prisutnosti Monsieura i u mojoj, jer mu je to dopustio car. Kralj je odgovorio da car ima jedan ceremonijal, a on drugi. Primjerice, car dopušta kardinalima da sjede u foteljama, ali kardinali ne smiju sjediti u prisutnosti kralja... Monsieur je sklon dopustiti im stolicu s naslonom, a kralj se s time slaže, ali vojvoda inzistira da ga se tretira kao elektora, što kralj ne dopušta. Monsieur je predložio da se postupi kao na engleskome dvoru. Monarh inzistira da nam se ne daju stolci, dok mi inzistiramo da ih dobijemo. Stoga kada smo mi prisutni on sjedi samo na stolici bez naslona... Ali kralj za to neće ni čuti." Znakovi počasti tu su jasno poredani: elektori (čiji glasovi izabiru cara, i koji stoga sudjeluju u njegovoj slavi) imaju pravo na fotelju; vojvoda od Lorrainea, koji nije bio elektor, imao je pravo samo na stolicu s naslonom, ali on je želio više; a za ostale uzvanike, posebno ženske, tu je bila obična stolica bez naslona... Princezi Palatine, koja je svojom udajom postala kćer Francuske, Louis XIV dodijelio je pravo da drži četiri dame-pratilje umjesto dotad – samo dvije. To se pravo "četiri pratilje" potom proširilo na unuku Francuske, vojvotkinju od Berryja a potom na drugu (vojvotkinju od Orleana), a potom na princeze "od krvi"... Do kraja sedamnaestoga stoljeća baršun se mogao vidjeti samo na odjeći visoke aristokracije, ali ne i na kostimima plemstva nižeg ranga. Postupno, međutim, taj je običaj "kontaminirao" i niže rangove... Korištenje takvih materijalnih simbola ranga širilo se mnogo niže hijerarhijom, naniže sve do razine vojvoda i perova... Simboli koji su se nekoć pripisivali samo višim rangovima katkada su se počeli primijenjivati i na niže, ali takva promijenljivost samo je potcrtavala nepromjenljivost samog načela hijerarhije. Bilo je to poput inflacije valute, koja je utjecala na

vrijednost posebnog novčića ali nije smanjivala općenitu ekonomsku važnost monetarnog instrumenta... To je naravno prisililo ljude višeg ranga da pronađu statusne simbole kojim će se razlikovati od ljudi nižih "staleža"... Ukratko, te hijerarhije nisu uključivale samo ideju društvenih razlika, već i kompleksnu, holističku, općenitu koncepciju odnosa među pojedincima i skupinama.

Navedeni je citat ilustracija ljudske sposobnosti za gotovo bezgranično stvaranje hijerarhijskih društvenih struktura. U usporedbi s navedenim hijerarhijama i njihovim simboličnim nadomjestcima, sociološke se klasifikacije "klasa" ili "staleža" često čine bitnim pojednostavljenjima.

Socijalne nejednakosti i društvena stratifikacija

Problemi socijalnih nejednakosti vjerojatno su najbitnije sociološke teme, posebno u situacijama kada percipirana različitost pojedinaca postaje dio kodificiranog društvenog sustava, primjerice kada stečeni status ili rang postaje dio nasljednog sustava oblikovanog pravnim normama. (Dobar primjer za to je pretvorba vođa nomadskih plemena u plemiće-zemljoposjednike a potom i careve – kao u slučaju franačkih vladarskih kuća Merovinga i Karolinga; ili: pretvorba revolucionara u neprikosnovene vladare kojima se i poslije smrti štiti "lik i djelo"). Na ljudske nejednakosti mogu utjecati brojne slučajnosti: talenti, sposobnosti, spol, rasa, izgled, pripadnosti određenom narodu, slučajnosti u nasljeđenoj imovini... ali sve te nejednakosti postaju prava sociološka tema tek kada ih se klasificira prema određenom kodu društvenih (vrlo često pravno oblikovanih) vrijednosti. (Primjerice, kada se naš obrazovni stupanj upisuje u radnu knjižicu, i kada o tome ovisi stopa izdvajanja u slučaju nezaposlenosti.) Neki su sociolozi, primjerice Michael Haralambos, stoga razlikovali *društvenu nejednakost* – kojom se jednostavno utvrđuje da postoje razni oblici društvene nejednakosti, i *društvenu stratifikaciju* – odnosno posebni oblik društvene nejednakosti koji se tiče "postojanja uočljivih društvenih skupina koje su rangirane jedna iznad druge prema faktorima kao što su prestiž ili bogatstvo. Oni koji pripadaju posebnoj skupini ili sloju imat će određenu svijest o zajedničkim interesima i zajedničkom identitetu. Imat će sličan životni stil koji će ih razlikovati od članova drugih društvenih slojeva." *Društvena nejednakost* opisuje uvjete nejednake distribucije dobara, prestiža i moći, "a kada se sustav društvene nejednakosti temelji na hijerarhiji skupina, sociolozi govore o *stratifikaciji*: strukturiranom poredavanju skupina koje obnavljaju nejednakost ekonomskih nagrada ili moći u društvu" (Richard Schaeffer).

Društveni znanstvenici često raspravljaju o tome je li prirođena nejednakost pojedinaca temelj društvene stratifikacije, ili je pak stratifikacija temelj društvene nejednakosti. Brojni su primjeri za obje vrste "uzročnosti". Čini se da je sociolozima važnija potonja problematika: naime kako se pripadnost određenom socijalnom sloju "cementira", odnosno kako ona perpetuira obrazac društvenoga sustava.

Primjerice, godine 1979. u "Carnegie studiji" pod vodstvom Richard de Lonea pokazalo se da budućnost djece u Americi više ovisi o socijalnom statusu njegovih roditelja negoli o njegovim sposobnostima. Praćenjem parova djece – sedmogodišnjaka s identičnim talentima i ocjenama, ta je studija pokazala da primjerice sin uspješnog pravника (za razliku od sina socijalnog radnika) ima 27% veće šanse da u kasnim četrdesetim godinama stekne dohodak koji će ga smjestiti u najvišu desetinu američkog stanovništva, dok će sin socijalnog radnika imati tek 12%

šansi da stekne tek prosječni dohodak. Takva distribucija dobara ili nagrada, i perpetuirano učvršćenje životnih šansi potomaka, oblikovat će s vremenom vidljivije i značajnije socijalne slojeve. Rezultat takvih razlika u nekim situacijama može dovesti do društvenih napetosti ili socijalne nestabilnosti, premda brojna društva (primjerice američko) pokazuju značajan imunitet na sve veće razmjere nejednakosti.

Glavni sustavi stratifikacije

Stratifikacija je društveno sankcioniranje nejednakosti, i sva se društva razlikuju prema načinima kontrole nejednakosti. *Ropstvo* je najekstremniji oblik društvene nejednakosti, u kojem neki pojedinci drugima raspolažu kao svojim vlasništvom. U tom su sustavu neki pojedinci tretirani isključivo kao stvari kojima raspolaže njihov vlasnik. Društva s takvom stratifikacijom moraju imati vrlo razvijen sustav prisile i nasilja nad pojedincima kako bi održali privilegij vlasnika. Ropstvo (robovlasništvo) može imati raznolike oblike. U staroj Grčkoj, ili u Rimu, robovi su bili uglavnom zatočenici nakon bitaka, i oni su mogli biti oslobođeni. U Grčkoj su ovisno o pobjedama u bitkama, gospodari mogli postati robovima, i obrnuto. Robovi su bili vezani za gospodara, i takav oblik ropstva zovemo patrijarhalnim. (Prema nekim teoretičarima, velika količina oslobođenih robova u Rimu bila je posljedica brige za nelegitimne nasljednike gospodara-vlasnika i ropkinja.) Ali, tipičniji robovlasnički sustavi, primjerice egipatski, ili pak novovjekovni u Sjevernoj i Južnoj Americi, nisu dopuštali promjenu statusa robova, pa se status roba (i gospodara) nasljeđivao.

Kaste predstavljaju stratifikacijski sustav vezan za hinduističku religiju. Prema tom sustavu, postoje četiri "varne" (brahmani, kšatrije, vajšije) i peta kasta "nedodirljivih" (šudre), rangiranih prema stupnjevima čistoće (s brahmanima na vrhu), ali je unutar svake kaste postojalo više tisuća "jatisa" – skupina koje se bave istim zanimanjima, koje su se također mogle dijeliti na posebne potkaste. Pripadnost kasti (a vrlo često i jatisu) se nasljeđivala, miješanje među kastama bilo je strogo zabranjeno, a postojala su i vrlo čvrsta pravila komunikacije među njima. Sustav kasti posljednjih se pedesetak godina u Indiji ustavno promijenio, ali postoje brojne sociološke analize koje pokazuju da je on i dalje "implicitno" pravilo ponašanja za pojedince.

Katkada se pojam "kasti" šire koristi i za druge društvene sustave, primjerice za sustave apartheida, naime za (endogamne) sustave u kojima je zabranjeno miješanje rasa ili posebnih kategorija stanovništva. Ali, općenito, zbog povećane mobilnosti, urbanizacije, i posebno pravnih stečevina, sustavi ropstva i kasta postaju društveni atavizmi koje moderna društva pokušavaju iskorijeniti.

Sustav staleža bio je tipična stratifikacija feudalne društveno-ekonomske formacije. Ideologija staleža potječe od platoničke ideje o trodiobi rada prema kojoj pripadnost staležu određuju "vrline" (mudrosti, ratničke "tjelesnosti" i marljivosti) i od transformacije te ideje u kršćanstvu prema kojoj su sva tri staleža sa svojim dužnostima "jednaka pred Bogom". Ali, u stvarnosti, sustav triju staleža (svećenstva, plemstva i "trećeg staleža") nije detaljno opisivao društvenu klasifikaciju feudalizma, jer se "trećem staležu" koji se isprva sastojao uglavnom od kmetova, mora pribrojiti sloj građana-slobodnjaka ili trgovaca koji su u kasnijem razdoblju (od 15. do 19. stoljeća) tvorili vrlo bitan i propulzivan segment stanovništva. U vrijeme građanske revolucije u Francuskoj "treći stalež" je brojao 98% stanovnika, i taj je stalež, u većini

važnijih europskih monarhija predstavljao temelj uspostavljanja nacionalnih parlamenata. Osnovnu okosnicu feudalnog sustava činili su plemići i kmetovi. Pripadnost plemstvu - feudalnome staležu i staležu kmetova se nasljeđivao. U nekim razdobljima kmetovi su fizički pripadali plemstvu i svećenstvu (i po tome su nalikovali robovima), ali u tipičnijim situacijama kmetovi su bili vezani za posjed (ili leno), pa su s promjenom vlasništva nad posjedom, mijenjali i svoju pripadnost gospodaru. Ali kao što smo vidjeli iz poduzetog citata Le Roy Laduriea s početka poglavlja, te osnovne podjele bile su tek jezgra vrlo razrađene društvene diferencijacije feudalnoga sustava.

Za razliku od *pripisanih statusa*, koji se uglavnom nasljeđuju, *klasni sustav* počivao je na *stečenome statusu*. Klasni sustav je rangiranje pojedinaca prema njihovom ekonomskom položaju u društvu, i on pretpostavlja da se status pojedinaca može mijenjati u skladu s promjenama njihovog ekonomskog položaja u društvu. Upravo su zbog toga granice slojevanja ili određivanja klasne pripadnosti mnogo fluidnije, poroznije i podložnije društvenim promjenama. Unatoč tome, čini se da je nejednaka distribucija društvenih dobara (moći, bogatstva i ugleda) trajniji kriterij razlikovanja klasa. Upravo s obzirom na varijabilnost kriterija klasnih podjela, u problematici stratifikacije postoji i *metodološki problem*. Neke društvene klasifikacije samo su percipirane, one ovise o aspiracijama ili pretenzijama pojedinaca, o njihovom ponašanju i "glumljenju uloga", a druge su vrlo stvarne. Sociološki artefakti i umjetno određene granice među ljudima vrlo se često brkaju sa stvarnim razlikama koje postoje među ljudskim grupama. Stoga u djelima mnogih sociologa nije jasno jesu li određena klase samo "heuristička sredstva", "ideal-tipovi" tj. umjetna sredstva za jasnije razumijevanje ili uspostavljanje pravilnosti kretanja stalno promijenljivog društvenog kaosa, ili je riječ o stvarnim i trajnijim podjelama koje ograničavaju mogućnosti i šanse koje stoje na raspolaganju pojedincima u njima.

Zbog toga postoje brojne razlike u određenjima broja klasa. Prema Karlu Marxu, postoje samo dvije osnovne klase: buržujci i proleterci (vlasnici sredstava za proizvodnju i vlasnici samo svoje radne snage). Sociolog Daniel Rossides govorio je o pet klasa prema razini njihova bogatstva: najbogatija klasa koju u Americi čini 1% stanovništva, doljnja ili niža klasa koja obuhvaća 20% stanovnika – starijih, samohranih majki, nezaposlenih itd., kojoj nedostaje i bogatstvo i moć. Između te dvije klase Rossides je utvrdio postojanje više srednje klase, niže srednje klase i radničke klase. Višu srednju klasu (oko 10% stanovništva) čine profesije – liječnici, pravnici, arhitekti, niži menadžeri odnosno "bijeli okovratnici" tj. bogatiji službenici. Oni sudjeluju u politici i imaju rukovodeće uloge u brojnim dobrovoljnim organizacijama. Nižu srednju klasu tvori oko 30% stanovništva i siromašniji članovi "profesija" poput učitelja ili medicinskih sestara, vlasnici malih poduzeća, svećenici. A radničku klasu tvori oko 40% stanovnika zaposleni na poslovima "plavih okovratnika" – u tvornicama, kao električari, vodoinstalateri i sl. Premda su često bogatiji od pripadnika niže srednje klase, oni se često poistovjećuju s fizičkim radnicima i nezaposlenima, a njihove društvene aspiracije ne sežu tako "visoko" kao one pripadnika srednje klase. Prema W. Lloyd Warneru postoji šest klasa: visoka, srednja i niža a svaka se od njih dijeli još na višu i nižu. O Warnerovom mjerenju klasne pripadnosti bit će riječi niže.

Primjer klasne strukture: Sjedinjene države

Gorespomenutu Rossidesovu shemu klasne pripadnosti možemo formaliziranije prikazati na sljedeći način:

<i>Klasa i % populacije</i>	<i>Dohodak</i>	<i>Vlasništvo</i>	<i>Zanimanje</i>	<i>Obrazovanje</i>	<i>Obiteljski život</i>	<i>Obrazovanje djece</i>
<i>Viša klasa (1-3%)</i>	Vrlo visok	Veliko ili naslijeđeno bogatstvo	Direktori, visoki civilni i vojni časnici	Elitne škole, fakulteti "liberalnih" struka	Stabilan, ili autonomne osobnosti	Fakultetsko, pravo na obrazovanje oba spola
<i>Viša-srednja klasa (10-15%)</i>	Visok	Prikupljanje vlasništva štednjom	Menadžeri, "profesionalci"	Visoke (tehničke) škole	Bolje fizičko i mentalno zdravlje	Obrazovni sustav stvoren njima u prilog
<i>Niža srednja klasa (30-35%)</i>	Umjeren	Nešto uštedećine	Mali poduzetnici, seljaci, činovnici, svećenstvo	"Nešto fakulteta", srednja škola	Viša očekivana životna dob	Veće šanse negoli za djecu radničkih obitelji
<i>Radnička klasa (40-45%)</i>	Nizak	Nešto uštedećine	Tehničke vještine ili nespecijalizirana radna snaga	Nešto srednje škole, osnovna škola	Nestabilan obiteljski život, konformizam	Obrazovni sustav ne ide im u prilog. Tendencija prema tehničkom obrazovanju
<i>Niža klasa (20-25%)</i>	Ispod razine siromaštva	Bez uštedećine	Najviša stopa nezaposlenosti	Nepismenost	Slabije zdravlje i niska očekivana životna dob	Malo interesa za obrazovanje, velika stopa "padanja" razreda

D. Rossides, prema Robertson, Ian. *Sociology*, 1981.

Postoje li klase u Hrvatskoj?

I u Hrvatskoj postoje klase, premda su istraživanja stratifikacije tek u povojima, i premda se nakon promjene društvenog i državnog sustava slojevi još nisu "slegli". Istraživači su obično primijenjivali već gotove obrasce istraživanja, ili pak slijedili vladajuće političke kriterije. U razdoblju socijalizma (do 1990.), unatoč nominalnoj ideološkoj egalitarnosti, glavni kriterij pripadnosti klasi bio je sudjelovanje u političkom odlučivanju, pa bismo mogli reći da je pripadnost vladajućoj partiji bila glavno određenje "više" klase i glavno sredstvo mobilnosti one "niže" klase, koja se sastojala od fizičkih radnika, seljaka i nezaposlenih. "Srednja" se klasa sastojala od "tehnochrata" (tj. inženjera, menadžera) koji nisu bili izravno uključeni u političko odlučivanje, i "inteligencije" – obrazovanih stanovnika, profesionalaca, profesora, nastavnika i sl. koja je predstavljala izvor regrutacije za "političku klasu" ili nomenklaturu. Tom sloju (ili nešto nižem) možemo pripisati "ostatke buržoazije", pojedince koji nisu bili skloni političkom režimu, ali koji su po svojim građanskim aspiracijama, ili po reziduama naslijeđenog vlasništva iz prethodnog režima, oblikovali jedan tanki i vrlo krhki sloj nestrukturirane "inteligencije". Za političku

klasu stoga je uvijek bio problem: kojoj od te dvije klase (nižoj ili srednjoj) da dodijeli veću socijalnu moć. U razdobljima ekonomske krize, moć srednje klase je rasla, u vrijeme "stabilnosti" moć je niže klase iz ideoloških ili pragmatično-političkih razloga rasla. Međutim, prema percepciji velikog broja stanovnika (i teoretičara) tadašnje Jugoslavije, glavno određenje političkih podjela bila je nacionalna pripadnost, jer su se socijalne "nagrade" distribuirale i prema tom kriteriju.

Od uspostave državnosti i promjene režima, glavni kriterij klasne pripadnosti sve više postaje bogatstvo. Međutim, kako novostečeno bogatstvo novih skorojevića još nije preraslo u prepoznatljivi sustav vrijednosti "više klase", (ili se te vrijednosti kose s vrijednostima bivše više ili srednje klase) na percepciju vlastite klasne pripadnosti ili statusa još uvijek najčešće utječe percepcija o političkoj moći pojedinaca na vlasti ili ugled profesionalnog statusa. S vremenom međutim možemo očekivati da će se nove klase u Hrvatskoj početi podudarati s gorespomenutom klasnom podjelom D. Rossidesa.

Kriteriji određenja klasne pripadnosti

Premda postoje brojne varijacije u određivanju klasne pripadnosti, udžbenički se obično navode tri glavna kriterija prema njihovim autorima.

Prema Marxu (i tzv. teoretičarima konflikta), glavni kriterij određivanja klasa je vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Vlasnici sredstava za proizvodnju tvore "vladajuću klasu" koja ima i moć da svoje ideje proglasi vladajućom ideologijom, odnosno da pomoću državnog, pravnog i političkog aparata "zacementira" postojeće odnose u proizvodnji, a oni i predstavljaju njihov glavni - ekonomski interes. Vladajuća klasa ima sredstva i moć da eksploatira potčinjenu klasu (u buržoaskom društvu – to su proleterii), a to čini tako da višak proizvoda rada radnika zadržava za sebe. (Ideologija je za Marxa samo "nadgradnja" ekonomske "baze". Tako je po Marxu ideja "demokracije" i "jednakosti" samo ideološki instrument kojim vladajuća klasa, buržoazija, održava postojeće stanje nejednakosti na području ekonomije. Zakon štiti bogate, a ne siromašne; religija i obrazovanje održavaju postojeće stanje, a ne uči da bi moglo biti drukčije.)

Zanimljivo je pritom spomenuti da je Marx iz ideoloških razloga često zanemarivao klasu seljaka koji jesu vlasnici sredstava za proizvodnju, ali ne tvore "vladajuću klasu". A upravo su ti slojevi bili nositelji "proleterskih revolucija". Nadalje, što je s tzv. "lumpenproleterima", ljudima koji nemaju posla, a vrlo jasno pripadaju "nižoj klasi"? Marx je stoga govorio kako postoji "klase po sebi" i "klase za sebe"; u prvome slučaju, riječ je o klasnom potencijalu, o onome što klasa može učiniti po svojoj "strukturnoj smještenosti"; ali da bi klasa postala "za sebe", pojedinci koji je tvore moraju postati svjesni svoje pripadnosti i svojih klasnih interesa.

Marksistička koncepcija klasa bila je vrlo utjecajna u sociologiji i politici. Ona je ponudila jednostavno rješenje povijesnih promjena: mijenjanje ekonomskih odnosa utječe na mijenjanje društvenoga sustava. U doba kada "proizvodne snage" dolaze u sukob s postojećim "odnosima proizvodnje" nastaju socijalne revolucije. Ali marksistički analitički aparat postao je isuviše grub za analizu novih društvenih odnosa u kapitalizmu. Danas je moguće biti vlasnik dionica tvornice, i biti nezaposlen. Menadžeri u poduzećima dobivaju izuzetno visoke nagrade, ali oni nisu

vlasnici, niti njihovi životni stilovi moraju podržavati neku "vladajuću klasu" ili ideologiju (i oni mogu biti "republikanci po danu, a demokrati po noći"). Drugim riječima, sukob između "onih koji imaju" i "onih koji nemaju" mnogo je raspršeniji, on više nije "frontalan", kako kaže teoretičar Immanuel Wallerstein (i kako je mislio Marx), već se interesi pojedinaca vrlo često mogu međusobno ispreplitati ili sukobljavati.

Max Weber stoga je ponudio mnogo složenije kriterije klasne pripadnosti. Po Weberu klasna pripadnost ovisi o distribuciji triju društvenih dobara: političkog statusa ili moći, ekonomskog statusa ili bogatstva, i socijalnog statusa ili prestiža. Ljude možemo rangirati prema svim tim kriterijima. Netko može biti bogat, ali zbog toga ne mora imati političku moć ili društveni prestiž, ili obrnuto. Ta tri kriterija mogu se ispreplitati na razne načine. Lopov može imati isti ekonomski status kao i profesor, ali njegov "prestiž" nije isti. Pojam klase Weber je stoga ograničio na skupinu ljudi koji dijele sličnu razinu bogatstva i sličnu socijalnu sudbinu, dok je za skupinu ljudi koja dijeli slični životni stil, bez obzira na klasnu pripadnost nazvao *statusnom* skupinom. Status je rangiranje skupine prema stupnju prestiža određene skupine.

U skladu s tom koncepcijom, pojedinci se u društvu rangiraju prema (barem) tri različita kriterija: oni neovisno određuju položaj pojedinca u skupini. Tako je moguće da poznati pjesnik ima visok društveni status, premda je njegov ekonomski status vrlo nizak. Sociolozi stoga moraju obraćati pozornost na sve dimenzije i kombinacije socijalnog rangiranja, i stvarati zaključke o "klasnoj" pripadnosti na temelju detaljnijih (premda zbog toga i možda subjektivnijih) analiza.

Na temelju takve koncepcije socijalnog rangiranja, neki su teoretičari, primjerice Walzer, došli do teorije o "krugovima pravde". Prema Walzeru, veća je društvena nepravda kada se ti "krugovi" ugleda, bogatstva i moći miješaju, negoli kada se jasno percipiraju razlike među njima. Društvo je pravednije kada se "zasluge" odnosno nejednakosti s jednoga područja ne mogu seliti u drugo – kada se moć ili ugled ne može kupiti, ili kada ugled ne mora donositi veliko bogatstvo.

Uzroci socijalne stratifikacije i njezina objašnjenja

Prema *funktionalističkom poimanju stratifikacije*, primjerice u teorijama Talcotta Parsonsa ili Kingsley Davisa i Wilberta Moora, društvo je organizam koji obavlja određene funkcije. Ono raspoređuje članove na različite pozicije koje ispunjavaju te društvene funkcije. Društvo također mora brinuti da na te položaje dođu pojedinci s primjerenim kvalitetama, talentima, osobinama i sl. Zbog toga "vrijednost" pojedinih društvenih mjesta ili položaja nije identična, pa društvo nagrađuje pojedince novcem ili prestižem s obzirom na važnost položaja koji se ispunjava, odnosno s obzirom na količinu ljudi koji bi mogli biti na tom položaju i obavljati određenu funkciju. Prema funkcionalistima, stratifikacija je nužna kako bi ljudi bili motivirani da popune važne funkcije. I stoga moraju postojati neke nagrade za obavljanje na primjer neugodnih ili opasnih poslova, jer ih u suprotnome nitko ne bi želio obavljati. Isto vrijedi i za zahtjevne poslove, za čije se obavljanje trebalo žrtvovati duže vrijeme (primjerice studirati medicinu). Ukratko: "nejednaka distribucija socijalnih nagrada je za društvo funkcionalna jer uloge koje traže rijetke talenti moraju obavljati najsposobniji pojedinci. Iz toga slijedi da je stratifikacija nužna" (Ian Robertson).

Premda se takva koncepcija čini prihvatljivom, funkcionalistička koncepcija vrlo slabo objašnjava stratifikaciju društava sa nasljednim statusom. Na funkcionalna mjesta "kralja" ne dolaze uvijek najbolji, niti je nagrada za njegovu "funkciju" uvijek proporcionalna njegovim "zaslugama". Nadalje, čak ni u klasnim društvima sa stečenim statusom, pokazuje se da je intergeneracijska mobilnost slaba, odnosno da najbolji ne dolaze na njima primjerena mjesta. Prema kritičarima funkcionalističke koncepcije stratifikacije, "funkcija" je stratifikacije da održi ljude na mjestima gdje jesu, odnosno u slojevima u kojima su bili njihovi roditelji. Nadalje, socijalna stratifikacija vrlo je često disfunkcionalna, jer ne potiče raspodjelu uloga prema zaslugama. Na društvene položaje ne dolaze uvijek oni najbolji ili najprimjereniji. I ako ljudi misle da je takva raspodjela nepravedna, vrlo često dolazi do sukoba ili sloma društvene strukture.

Prema *konfliktnoj teoriji* "sva je dosadašnja povijest povijest klasnih borbi". Stratifikacija se održava samo zato što je stvara i održava vladajuća klasa kako bi zaštitila ili ispunila svoje interese. I premda se Marxova proročanstva i velik dio njegove teorije nisu pokazali točnima, mnogi sociolozi i dalje vjeruju da je uzrok stratifikacije isključivo sukob oko ograničenih resursa, u kojemu pobjednici ("vladajuća klasa"), uz pomoć ideologije (prava, morala, religije i sl.) određuje raspodjelu socijalnih dobara. Iz toga slijedi zaključak da društvena stratifikacija nije nužnost.

Prema *evolucijskoj teoriji stratifikacije*, ta se dva pristupa (funkcionalistički i marksistički) ne isključuju. Prema Gerhardu Lenskome osnovna sredstva za život raspodjeljuju se onako kako tvrde funkcionalisti – tako da se važnijim ulogama ili funkcijama dodijeljuju veće nagrade. Ali, budući da društva proizvode i viškove sredstava za život, ti se viškovi raspodjeljuju sukobom među pojedincima i skupinama, odnosno onako kako tvrdi teorija konflikta. Glavna zadaća evolucijske teorije stratifikacije jest povijesno istraživanje raznih oblika stratifikacije kao i utvrđivanje razlika između onih (nužnih, funkcionalnih, opravdanih) mehanizama stratifikacije koje su određene "ograničenim resursima", i onih (disfunkcionalnih, nepravedno raspoređenih, koji se daju izbjeci) koji su određeni "viškom resursa".

Mjerenje klasne pripadnosti

Neovisno o teorijama stratifikacije, sociolozi danas koriste tri metode analize klasne strukture društva, koje ističu različite načine određivanja klasne pripadnosti pojedinaca.

Kada koristi *reputacijsku metodu*, istraživač jednostavno pita kojoj klasi ispitanik misli da pripada određeni pojedinac. Kada koristi *subjektivnu metodu*, istraživač postavlja pitanje ispitaniku kojoj klasi pripada on sam. Kada koristi *objektivnu metodu*, istraživač postavlja ljude u proizvoljan broj klasa na temelju nekog unaprijed zadanog kriterija, poput godišnjeg dohotka.

Reputacijska metoda ovisi o procjeni ispitanika. Bit ćete pripadnik određene klase, ako vas drugi vide kao njezinog pripadnika. Tu su metodu koristili W. Lloyd Warner i Paul Lunt. Oni su prvo intervjuirali članove jedne male zajednice, kako bi odredili što ljudi misle koliko uopće ima klasa u njihovoj zajednici, odnosno kako stanovnici toga mjesta uopće dijele ljude na klase. Kvalitativne odgovore ispitanika poput "onaj stari

aristokrat" ili "oni lovaši" ili "oni nikogovići", Warner i Lund su potom svrstavali u šest (gorespomenutih) klasa. Ali, bit njihove studije jest izučavanje načina kako ljudi formuliraju svoje pojmove klasa. Loše strane reputacijske metode sastoje se u tome da se ona ne može primijeniti na veće zajednice i društva, i drugo, da svrstavanje u klase izravno ovisi o subjektivnim tumačenjima samih ispitanika.

Subjektivna metoda također ovisi o procjeni ispitanika (o vlastitoj klasnoj pripadnosti), pri čemu su ispitaniku ponuđene već određene klase. Prednost subjektivne metode jest da se može primijeniti na veliku populaciju ispitivanjem javnoga mnijenja na slučajnom uzorku. Međutim, pokazalo se da mnogi ljudi sebe svrstavaju u višu klasu negoli je realno; i drugo, rezultati takve ankete bitno ovise o načinu postavljanja pitanja (ili ponuđenoj klasifikaciji). U Sjedinjenim državama postoji već duga tradicija takvih ispitivanja. U istraživanju časopisa *Fortune* 1948. pokazalo se da je u kategorizaciji viša-srednja-niža klasa, 80% ljudi izjavilo kako pripada srednjoj klasi, ali u ponuđenoj klasifikaciji (Centers 1949) viša-srednja-nižaradnička klasa gotovo 50% izjavilo je da pripada radničkoj klasi. Kasnija ispitivanja pokazivala su bitno drukčije rezultate, i kada su ispitanicima bili ponuđeni dodatni odgovori, 6% je odgovorilo da pripada "nekoj drugoj klasi", a 25% ih je odgovorilo da ne pripada nikakvoj klasi.

Objektivna metoda nije ništa znanstvenija od prethodnih (samo zato što joj ime upućuje na takav zaključak), jer se sastoji od posve proizvoljnih kategorija. I tu je metodu određivanja klasne pripadnosti koristio Lloyd Warner. Kako bi "locirao" socijalnu poziciju ispitanika on je testirao šest glavnih indikatora: zvanje, vrstu stana (boravišta), područje stanovanja, izvor dohotka, visinu dohotka i količinu obrazovanja. Kasnija ispitivanja (August Hollingshead) pokušala su doći do klasne pripadnosti pomoću samo tri kriterija: mjesta stanovanja, zanimanja, stupnja obrazovanja, a neki su sociolozi smatrali da je za određenje klasne pripadnosti pomoću iste metode dovoljno testirati samo jedan kriterij: visinu dohotka glave obitelji. Prednost objektivne metode jest da se do jasnih podataka dolazi bez opsežnog istraživanja. Većinu potrebnih statističkih podataka naime i inače prikuplja neka nacionalna statistička agencija. Međutim, poteškoća je što postoje tako brojni različiti (i proizvoljni) kriteriji za povlačenje crte između različitih klasa, a ljudi se često ne slažu s klasnom pripadnošću koju su im sociolozi na taj način pripisali.

Objektivna metoda bila je posebno zanimljiva kada se primijenila u istraživanjima socijalnog prestiža ili reputacije pojedinih struka ili zanimanja. U Sjedinjenim državama takva se ispitivanja već dugo vode kako bi se testirale promjene prestiža pojedinih zanimanja (i njihovi su rezultati prilično konzistentni u dužem vremenskom razdoblju). U takvim ispitivanjima od ispitanika se traži da rangiraju pojedina zanimanja. Tako je primjerice rang zanimanja u ispitivanju NORC 1987. izgledao ovako: na najvišem mjestu bio je liječnik, potom naniže: profesor, pravnik, zubar, bankar, pilot, svećenik, sociolog, nastavnik, medicinska sestra, farmaceut, učitelj, knjigovođa, slikar, knjižničar, glumac, mrtvozornik, atletičar, novinar, bankovni službenik, električar, policajac, agent osiguranja, skeretar(ica), kontrolor zračnog prometa, poštar, vlasnik farme, vlasnik restorana, automehaničar, pekar, blagajnik/ca, konobar, radnik u praonici, smetlar, staretinar, čistač cipela. Slična, ali komparativna ispitivanja na međunarodnoj razini pokazala su značajna odstupanja od spomenutog rangiranja. Katkada, ona mogu čak pokazati i značajne raspone ugleda. Primjerice, u Treimanovom ispitivanju raspon ugleda liječnika i vozača kamiona u Tajlandu ili

Kanadi bio je bitno viši negoli u Nigeriji, čime se sugerira i određeni koeficijent "egalitarnosti" pojedinog nacionalnog uzorka. Današnja ispitivanja vrlo često koriste veći, a ne manji broj kriterija pri utvrđivanju klasne pripadnosti, poput vrijednosti nekretnina, vrste dohotka i vlasništva, broja godina u sadašnjem zvanju, vrstu susjedstva u kojoj se živi i sl.

Primjeri nejednakosti na svjetskoj razini

Sociolozi, ekonomisti, i razne svjetske agencije prate raspon društvenih nejednakosti i promjene u društvenoj stratifikaciji. Primjerice, godine 2004. u izvješću Ujedinjenih naroda o ljudskome razvoju, navodi se da postoje tri grupacije nacija prema kriteriju "ljudskoga razvoja": u najbogatijoj grupaciji prosječni je iznos kupovne moći 24.806 dolara, u srednjoj 4.269 dolara, a u najsiromašnijoj 1.184 dolara godišnje. Prema bogatstvu, stanovništvo svijeta može se podijeliti na dvije grupacije: U prvoj je grupi 13% svjetske populacije: ona posjeduje 45% svjetskog dohotka mjereno iznosom kupovne moći. U toj skupini nacija 500 milijuna ljudi ima godišnji dogodak iznad 11.500 dolara. Drugu skupinu čini 42% svjetske populacije i ona posjeduje samo 9% svjetskog dohotka. U toj je skupini 2,1 milijarda ljudi koja ima dohodak manji od 1000 dolara godišnje.

Na razini pojedinačnih razlika u bogatstvu, socijalne su nejednakosti još drastičnije. Prema Branku Milanoviću (iz Svjetske banke), Amerikanac s prosječnim dohotkom najniže desetine američkog stanovništva bogatiji je od 2/3 svjetske populacije. Najviša desetina američkog stanovništva ima dohodak jednak dohotku 43% svjetske populacije, ili drukčije izraženo, ukupan dohodak najbogatijih 25 milijuna Amerikanaca jednak je ukupnom dohotku 2 milijarde ljudi. Najbogatijih 1% ljudi na svijetu posjeduje bogatstvo koje je jednako bogatstvu 57% najsiromašnijih, odnosno manje od 50 milijuna najbogatijih posjeduje bogatstvo jednako dohotku 2.7 milijardi siromašnih. Tri najbogatija čovjeka na svijetu posjeduju financijsko bogatstvo jednako dohotku 10% najsiromašnije svjetske populacije. U svibnju 2005. tri najbogatija čovjeka na svijetu imala su vlasništvo koje je nadilazilo GDP (Bruto domaći proizvod) 47 najsiromašnijih zemalja, a 125 najbogatijih ljudi svijeta posjedovalo je vlasništvo koje je nadilazilo ukupan GDP svih najnerazvijenijih zemalja. (en.wikipedia.com/economic.inequality)

Promjenljivost društvene nejednakosti i društvene stratifikacije

Praćenjem ekonomskih pokazatelja nejednakosti (iz prethodnoga primjera) vidi se da se razmjeri svjetskih nejednakosti povećavaju. Ali takvo povećanje društvene nejednakosti na svjetskoj razini ne znači da zbog toga mora doći do promjene u društvenoj stratifikaciji (unutar pojedinih zemalja). Premda je općenito društvena stratifikacija stabilnija od promjena u materijalnoj nejednakosti, u iznimnim situacijama, kao što su primjerice bile promjene 1990-ih u komunističkim zemljama, razmjeri nejednakosti ostajali su razmjerno isti (ili se nisu bitnije povećavali), ali se zato bitnije mijenjala društvena stratifikacija.

(Razmjeri ekonomskih nejednakosti unutar pojedinih društava mjere se tzv. Gini koeficijentom ili Gini indeksom. Na ljestvici zemalja prema UN izvješću o ljudskome razvoju iz 2004. većina zemalja bivšeg komunističkog bloka i dalje pokazuje bitna obilježja egalitarnosti. Rang lista izgleda ovako: 1. Mađarska (GI=24,4); 6. Češka

(25,4); 8. Slovačka (25,8); 9. Bosna (26,2); 12. Albanija; 13. Makedonija; 15. Slovenija; 18. Ukrajina; 19. Hrvatska (29,0); 23. Rumunjska; 24. Bjelorusija; 28. Poljska; 30. Litva; 31. Bugarska; 32. Latvija; 52. Velika Britanija; 61. Estonija; 76. Sjedinjene države (40,78); 93. Rusija (45,6); 127. Namibija (70,8); vidi detaljnije: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality)

(Primjer: siromaštvo i socijalne razlike i Hrvatskoj)

.....

Razumijevanje društvene mobilnosti

Je li istinita Gundulićeva slika društvenog kotača: "tko bi gori, sad je doli", ili pak ona Krležina – "tko bi gori, gori ostaje"? Problemi društvenih nejednakosti i različitih oblika njihove formalizacije ili kodifikacije iznimno su važni i za razumijevanje *društvene pokretljivosti ili mobilnosti*, ili još općenitije, za razumijevanje socijalnih promjena. Stoga su prvi veliki sociolozi, Auguste Comte i Herbert Spencer, po uzoru na fiziku (ili geologiju), pokušali prvo analizirati "socijalnu statiku", tj. opisati socijalne slojeve i kriterije njihova razlikovanja, da bi potom mogli raspravljati o "socijalnoj dinamici", tj. o načinu na koji se u društvu može uspjeti (ili propasti).

Glavne vrste društvene pokretljivosti su *horizontalna i vertikalna društvena mobilnost*. Kod *horizontalne mobilnosti* riječ je o socijalnome kretanju ili premiještanju pojedinca unutar istoga ranga, primjerice kada mijenja radno mjesto koje ima isti status kao i prethodno, ili kada se preseli u novi grad (s istim rangom). Međutim, netko bi s pravom mogao tvrditi kako se pojedinci i ne bi horizontalno kretali, kada u tome ne bi pronalazili neki svoj interes, interes koji očito mora biti povezan s njihovom percepcijom socijalnoga prostora i hijerarhije. Naime, kada mjesto koje se "nudi" (geografski ili poslovno) ne bi u nekom socijalnom smislu "bolje", "dručkije", ukratko, mjesto koje ne bi pobudilo nadu će se pojedinac pomaknuti na hijerarhijskoj ljestvici, prema ideji sociološke inercije, pojedinac se ne bi ni odlučivao za takav korak. Primjerice, naša je uobičajena percepcija da je "bolje" biti pravnik u New Yorku negoli u Zagrebu, da je bolje biti porezni savjetnik Zagrebačke banke negoli Županijske, da je općenito bolje stanovati u Zagrebu negoli u Širokome Brijegu. Stoga je velik dio tzv. horizontalne pokretljivosti motiviran socijalnom percepcijom novoga radnog mjesta ili mjesta boravka, kao mjestom koje je u nekom smislu ipak "više" na društveno-hijerarhijskoj ljestvici. (Kao što smo vidjeli, ta su dva kriterija vrlo važna u pripisivanju klasne pripadnosti.)

Sociološki je mnogo važnija tzv. *vertikalna mobilnost*. Ona se odnosi na kretanje osoba *između* socijalnih rangova: ona može biti usmjerena "prema gore" ili "prema dolje". Vozač kamiona koji postaje ministar očito se vertikalno kreće na društvenoj ljestvici (prema gore). Ali moguć je i pad na društvenoj ljestvici: primjerice kada poduzetnik bankrotira i počinje svoj posao ispočetka.

Poseban je primjer mobilnosti strukturna mobilnost. *Strukturna mobilnost* odnosi se na vertikalnu pokretljivost pojedine skupine, klase ili zanimanja u odnosu na druge grupe u stratificiranom društvenom sustavu. Primjerice, u ratnoj opasnosti, važnost sloja vojnih časnika bitno raste na hijerarhijskoj ljestvici, a razmjerno pada sloj inteligencije. Neki sociolozi govore i o *deklasiranju*, kada je riječ o tome da se cijeli slojevi ili klase svrgavaju ili posve uklanjaju s povijesne scene (primjerice ubojstvom

obitelji Romanov u Rusiji neposredno pred izbijanje revolucije u Rusiji). Ali moguće su i manje drastične strukturne promjene: primjerice, kada zbog promjene ili konkurencije na svjetskom tržištu pojedina zanimanja ili slojevi (poput seljaštva, ribara, brodograditelja ili sl.) doživljavaju bitno smanjenje svojeg socijalnog položaja.

Posebna sociološka tema vezana za mobilnost jest pokretljivost pojedinaca (penjanje ili spuštanje na društvenoj ljestvici) unutar društveno stratificiranog sistema u jednoj generaciji, odnosno pokretljivost pojedinaca ili cijelih slojeva u više generacija. U prvom slučaju govorimo o *intrageneracijskoj* mobilnosti, a u drugome – o *intergeneracijskoj*. Ako stratifikacija, tj. društveni sustav pojedincima ne dopušta promjenu svog *statusa* vrlo često govorimo o *zatvorenom* sistemu ili zatvorenim društvima, a ako je bitna promjena statusa (ili uspjeh) za pojedince moguća i u jednoj generaciji, često govorimo o *otvorenom* sistemu ili otvorenom društvu.

Intrageneracijska mobilnost odnosi se na promjene socijalnog položaja tijekom života pojedinca. Posljednjih godina u Hrvatskoj bilo je mnogo izuzetnih primjera intrageneracijske mobilnosti (prema funkcionalističkom poimanju društva - trebalo je popuniti funkcionalno nova mjesta u društvu): kada su vozači kamiona, vlasnici malih restorana postajali ministri, pjesnici ambasadori i sl., ali isto tako i kada su brojni ljudi na funkcijama ostajali "na cesti". (U književnosti je dobar primjer takvih pripovijesti Balzacova Ljudska komedija). *Intrageneracijska mobilnost* (mobilnost između generacija) tipičniji je oblik socijalne mobilnosti. Ona se odnosi na pokretljivost djece u odnosu na njihove pretke: primjerice kada dijete iz radničke obitelji postane poznati liječnik, ili kada doseljenik u neku sredinu postane etablirani član zajednice. Ova vrsta mobilnosti tipična je tema koja je zanimala književnike s početka XX stoljeća (Mann, Krleža, Golsworthy).

Svaka bitnija socijalna, pa i ekonomska promjena uključuje poremećaj utvrđene socijalne stratifikacije. Primjer dotacija poljoprivrednicima u zemljama Europske unije, i zemljama pristupnicama, dobro pokazuje kako svjetsko tržište može diktirati i socijalni status pojedinog sloja.

Komparativne *međunarodne studije socijalne mobilnosti* i nejednakosti vrlo su zanimljive jer pokazuju koji su faktori uključeni u prihvaćanje novih uloga i percepciju "uspjeha". U tim studijama pokazalo se da su zemlje s najvećom mobilnosti (i u kojima najbrže raste nejednakost) ujedno one u kojima postoji najviše imigranata, u kojima se otvara niz novih radnih mjesta, i u kojima postoji "tradicija horizontalne mobilnosti" (primjerice u SAD-u). Međutim, često se percepcija pojedinaca o mogućnosti uspjeha u pojedinoj zemlji ne poklapa sa stvarnošću. Premda su nesumnjivo postojale ekonomije i društva koja su bila dovoljno otvorena za "sve one koji traže posao", čini se da usporedo s takvim "otvaranjem" postoji i funkcionalistički imperativ zatvaranja, odnosno "nužnost" stvaranja hijerarhije koja novim stanovnicima čini napredovanje bitno težim.

Faktori (kriteriji) mobilnosti

U analizi (posebno intrageneracijske) mobilnosti, za sociologe, ekonomiste, pa i književnike i psihologe, najzanimljivija je analiza kriterija uspjeha (i propasti), ili tzv. kriteriji mobilnosti. Oni se općenito podudaraju s kriterijima klasne pripadnosti: to znači da spomenuta mjerila klasne pripadnosti predstavljaju i izvore uspona (ili

propasti) na društvenoj ljestvici. Riječ je naravno o stjecanju boljeg radnog mjesta, visini dohotka, mjestu stanovanja, višem stupnju obrazovanja itd. Ali stvarnost (i povijest) uči nas da su ti kriteriji isuviše pojednostavljeni, da se društveni život i načini postizanje uspjeha time ne iscrpljuje. Štoviše, najčešći kriteriji uspjeha, kada bismo ispitivali pojedince, mogli bi biti dobra ženidba, preseljenje u "bolji" grad, u "bolju" državu, obećanje napredovanja za potomke, ali i posjedovanje raznolikih simboličnih znakova ranga koje spominje Le Roy Ladurie, ili onih danas poznatijih – sportskog automobila, skupocjenog odijela itd.

Zanimljive analize faktora mobilnosti ponudili su osamdesetih godina ruski sociolozi (primjerice Viktor Zaslavski), koji su u navodno egalitarnom društvu pronalazili niz načina postizanja uspjeha, odnosno niz bitnih kriterija socijalne mobilnosti. Glavni kriterij mobilnosti bilo je članstvo u komunističkoj partiji ili pripadništvo vojnim snagama. Drugi glavni kriterij bio je mjesto boravka (je li bila riječ o tzv. "otvorenim" ili "zatvorenim" gradovima) odnosno nacionalnost pojedinca. U Sovjetskom savezu postojao je sustav "internih putovnica" koje su kreirale posebnu hijerarhijsko-prostornu strukturu društva, a kretanje pojedinaca ovisilo je o vrsti "interne putovnice". "Valja imati na umu hijerarhijsku strukturu sustava putovnica. Stanovnik zatvorenog grada može lako otići u otvoreni grad ili na selo; stanovnik otvorenog grada može otići u drugi otvoreni grad ili na selo, ali je za nj vrlo teško stalno odlaziti u zatvoreni grad; a kolhoznici nemaju putovnica i moraju svladavati posebne prepreke ako žele napustiti ruralnu oblast" (Zaslavski: Neostaljinistička država, str. 77). Stoga su na granicama takvih zatvorenih gradova (ili republika) nastajale "sive zone" potencijalnih imigranata u privlačnije zone ili republike. Trajniji skok u statusu mogao se ostvariti tako da se pronašao posao uz granicu privlačnije zone ili republike. Nakon nekoliko godina svakodnevnog prelaska interne granice, s dobivanjem stalnog zaposlenja, ili pak, što je posebno značajno, ženidbom, mogla se dobiti interna putovnica privlačnije zone (zatvorenih gradova, uglavnom Rusije i baltičkih republika). Ženidba/udaja bila je posebno značajno sredstvo mobilnosti, jer je potomak miješanog braka mogao izabrati privlačniju nacionalnost roditelja.

Mnogi sociolozi smatraju da je mobilnost vezana za broj ponuđenih statusa u određenom društvu, i iz toga zaključuju da je današnje društvo upravo zbog toga mnogo otvorenije i da su pojedinci zbog toga socijalno mobilniji. Kako što pokazuje Ladurievi primjeri s dvora Lousa XIV, vrlo je lako vidjeti kako se broj statusa lako može povećati da zadovolji niz pojedinačnih socijalnih apetita i aspiracija. Isto tako, navedeni primjeri iz bivšeg Sovjetskoga saveza dobro pokazuju kako zvanično egalitarno društvo može biti stratificiranije od onoga u kojem postoji niz ponuđenih statusa ili zvanja. Mobilnost nekog društva međutim ne ovisi o broju statusa (oni se mogu kreirati pomoću simbola hijerarhije i moći), ali bitno ovisi o tome jesu li statusi *pripisani* ili *stečeni*. U slučaju da društveni sustav priznaje samo *pripisane*, ili točnije, *nasljedne* statuse, jasno je da su mogućnosti pojedinca za napredovanje manje. U slučaju *stečenih* statusa, odnosno statusa koji se mogu postići radom, obrazovanjem, novcem i sl. vrlo često postoji barem iluzija napredovanja na društvenoj ljestvici. Međutim, kako pokazuju brojna istraživanja današnjih modernih demokratskih društava, demokratsko društvo ne mora zbog toga biti stratificiranije. Premda nema sumnje da su pojedinci danas (horizontalno) mobilniji nego ikada ranije, upitno je koliko zbog toga raste njihova vertikalna mobilnost.

Korelati klasne pripadnosti i drugih socijalnih fenomena

Zanimljive studije rađene su i o "korelatima klasne pripadnosti". Novije studije sociologa medicine pokazale su primjerice da *između klasne pripadnosti i zdravlja* postoji vrlo jaka korelacija: što je pojedinac više na društvenoj ljestvici, to ima i bolje zdravlje. Ona se ne odnosi samo na društvene sustave u kojima se medicinska zaštita plaća (čime bi se ta korelacija inače mogla objasniti), već i univerzalno, na sve sustave i sva društva.

Slična korelacija uočena je i *između klasne pripadnosti i političkoga ponašanja*. Više klase ili statusi češće su povezani s konzervativnijim socijalnim ponašanjem i s glasanjem za konzervativnije stranke. U nekim društvima ta se korelacija izjednačava i s religioznošću: više su klase religioznije od nižih. Klasna je pripadnost, čini se, povezana i *s bračnom stabilnošću i spolnim ponašanjem*, pri čemu više klase obično imaju stabilnije brakove od nižih. Neki sociolozi to objašnjavaju nezaposlenošću i ekonomskim problemima kao uzrocima bračnih trzavica pripadnika niže klase. Klasična podjela spolnih uloga zastupljenija je u nižim slojevima, dok je ekscentrično spolno ponašanje tipičnije kod viših. Prema nekim sociolozima i psiholozima postoji vrlo jaka *korelacija socijalnog statusa i kvocijenta inteligencije i obrazovanosti*. (Premda se čini da je prva korelacija mnogo spornija od druge.) Kako bolje obrazovani dobivaju bolje poslove, postojeće nejednakosti se perpetuiraju ili pojačavaju. Korelacije klasne pripadnosti postoje i s brojem mentalnih poremećaja. Prema jednoj studiji (iz 1958.) hospitalizacija pacijenata sa šizofrenijom jedanaest je puta češća za pacijente niskog statusa negoli visokoga. Nadalje, više klase češće participiraju u zajedničkim aktivnostima zajednice. Unatoč "konzervativnosti" više klase, njihovi su vrijednosni sudovi prema nejasnim, neortodoksnim socijalnim ponašanjima tolerantniji negoli oni nižih klasa ili slojeva. Veći je broj instanci devijantnog ponašanja nižih klasa. Sociolozi tu činjenicu obično objašnjavaju većim brojem "prijava" devijantnog ponašanja, odnosno manje sposobnosti skrivanja devijantnosti kod nižih slojeva negoli viših. Postoji također i korelacija klasne pripadnosti i odgoja djece: odgoj kod viših slojeva češće se postiže "kondicioniranjem" – suzdržavanjem od znakova ljubavi, negoli prisilom da se bespogovorno slijede utvrđena (roditeljska) pravila. Naposljetku, u novije je doba predmet sociološke rasprave i jedna od najkontroverznijih socijalnih studija "Gaussove krivulje" (*The Bell Curve*) – američkih psihologa Richarda Herrnsteina i Davida Murraya koji tvrde da sve spomenute korelacije funkcioniraju zbog samo jednog uzroka - urođene razlike u inteligenciji pojedinaca. Prema Herrnsteinu i Murrayu razlika u inteligenciji pojedinaca uzrok je socijalne stratifikacije i svih spomenutih korelata klasne pripadnosti. Herrnstein i Murray iz toga zaključuju kako je utopijsko svako očekivanje da će se ugroženijim socijalnim slojevima pomoći mjerama socijalne pomoći. U najnovije vrijeme pojavila se još jedna slična, i isto tako kontroverzna teorija irsko-finskog para znanstvenika Richarda Lynna i Tatua Vanhanena pod naslovom *Inteligencija i bogatstvo naroda* (2002.), u kojoj se tvrdi da postoji isto tako jaka korelacija prosječnog kvocijenta inteligencije stanovnika neke zemlje i njezinog bogatstva.

Zaključak

Za neke sociologe problemi nejednakosti i stratifikacije nisu samo teorijske prirode: oni se ne tiču samo umjetne klasifikacije koju "sociolozi-foteljaši" preslikavaju na ljudsku masu; oni se tiču stvarnih pojedinaca i njihovih života: stoga oni smatraju

svojom dužnošću da svoj analitički aparat stave "u pogon" - kako bi reformirali i poboljšali uvjete u društvu kojeg analiziraju. (Tako je Karl Marx u svojoj slavnoj 11. tezi o Feuerbachu tvrdio: "Filozofi su na različite načine svijet interpretirali, ali radi se o tome da se on promijeni".) Ali vrlo često takav zadatak proturječi analitičkoj nepristranosti. Premda je primjerice najsiromašniji Amerikanac bitno bogatiji od bogatijih stanovnika Mozambika, njegov socijalni položaj, njegova kvaliteta života, i njegova količina sreće ne mora zbog toga biti bolja od onog siromašnjega. Stupanj sreće, naime, vrlo često ovisi o tzv. "relativnoj deprivaciji", o tome kako on svoj položaj percipira u kontekstu svojih bližnjih, ili svojih sunarodnjaka, pa će se siromašniji pojedinac često osjećati bolje, ili čak imati višu očekivanu životnu dob od onog bogatijega. U tom slučaju nije jasno kojem bi društvenom segmentu sociološka analiza trebala "pripomoći".

U poglavlju o metodama utvrđivanja klasne pripadnosti vidjeli smo kako u suvremenom društvu granice klasne pripadnosti mogu biti vrlo relativne i proizvoljne – one mogu biti statistički ili sociološki artefakti. Sociologa naravno više zanimaju "stvarnija" obilježja klasne pripadnosti, obilježja za koja možemo reći da doista jesu dio društvene stvarnosti. Jedan od problema je i u tome da se vrlo često i sama društvena stvarnost mijenja na ta dva načina: U vrijeme društvene stabilnosti vrlo je malo važno je li status policajca bitno drukčiji od statusa nekog birokrata u ministarstvu; ali postoje trenuci u evoluciji društava kada se ti statusi pretvaraju u "materijalnu silu", kada su pojedinci zbog pripadnosti svojoj skupini ili statusu spremni na bitku do smrti. Sociolozi koji su inzistirali na klasnim kriterijima kao jedinim kriterijima društvenih promjena vrlo su često loše predviđali budućnost, jer društveni sukobi, kao što možemo posvjedočiti posljednjih desetak godina, mogu imati brojna druga obilježja – nacionalna, etnička, religijska, rasna i dr. Premda su i ta obilježja bitni kriteriji socijalne stratifikacije i segregacije, oni su predmeti drugih poglavlja.